

**РОЛЬ КРЕМЕНЕЦЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ІМЕНІ ІВАНА СТЕШЕНКА
У СТАНОВЛЕННІ МОЛОДОЇ ОСОБИСТОСТІ (ЗА РОМАНОМ УЛАСА
САМЧУКА «ЮНІСТЬ ВАСИЛЯ ШЕРЕМЕТИ»)**

У статті зроблено літературознавчий аналіз роману Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети». Досліджено власну концепцію філософсько-теоретичного трактування значення та ролі Кременецької гімназії імені Івана Стешенка у становленні молодого особистості за романом Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети».

Автори статті зазначають, що значення творчості Уласа Самчука у складному літературному процесі полягає в його ключовій ролі щодо формування нового активного героя в українській прозі ХХ ст. Життєвий і творчий шлях письменника, його літературна спадщина – яскравий феномен у світовому українстві, який все виразніше виявляє «характер націєтворчого чинника» (Р. Гром'як).

Досліджено, що про життя Крем'янця і гімназії 20-х років Улас Самчук написав автобіографічний твір-роман у двох томах «Юність Василя Шеремети». «Ця книга, – констатує автор, – порушує невелику частину проблеми нашого українського сектору. Це низка питань з середовища молоді перших років після першої світової війни однієї з наших провінцій. Я хотів навітлити їх такими, якими бачили їх мої очі, і, якими чула їх, моя душа. Без особливих окрас, без спеціальних «виховних тенденцій», без «за» і без «проти». Єдиною моєю тенденцією було – бачити все, навіть моїх незначних героїв з далекого провінціального містечка, співтворцями їх епохи. Я хотів показати людей, які пізніше творили зміст того, що ми недавно пережили, в їх первопочатку. Не змушую читача і критика «бути вдоволеними». Мені імпонувало б більше «бути правдивим».

Доведено, що у художніх засобах роману «Юність Василя Шеремети» чітко й послідовно простежується основна риса його світогляду – мовно-культурний код національної ідентичності героїв як феномен українства та становлення молодого особистості. Улас Самчук наголошує на нерозривній єдності мови та історії.

Ключові слова: Кременецька українська гімназія імені Івана Стешенка, Улас Самчук, становлення молодого особистості.

**THE ROLE OF KREMENETS UKRAINIAN GYMNASIUM NAMED
AFTER IVAN STESHENKO IN THE FORMATION OF YOUNG PERSONALITY
(BY THE NOVEL OF ULAS SAMCHUK "THE YOUTH OF VASYL SHEREMETA")**

The article deals with the literary analysis of Ulas Samchuk's novel «The youth of Vasyl Sheremeta». It explores the proper concept of the philosophical and theoretical interpretation of the significance and role of the Kremenets Gymnasium named after Ivan Steshenko in the formation of a young person by the novel of Ulas Samchuk «The youth of Vasyl Sheremeta».

The authors of the article note that the significance of Ulas Samchuk's creative work in the complex literary process lies in its key role in the formation of a new active hero in the Ukrainian prose of the twentieth century. The life and creative path of the prose writer, his literary heritage is a vivid phenomenon in world-wide Ukrainian society, which more clearly reveals the "character of the nation-creating factor" (R. Gromiak).

It was investigated that Ulas Samchuk wrote an autobiographical essay-novel in the two volumes "Youth of Vasily Sheremety" about the life of Kremenets and the gymnasium of the 20's. "This book, - says the author, - violates a small part of the problem of our Ukrainian sector. This is a series of questions from the youth environment of the first years after the First World War of one of our provinces. I wanted to lighten them with the ones my eyes saw them, and the way they heard them, my soul. Without special colors, without special "educational trends", without "for" and without "against". My only tendency was to see everything, even my insignificant heroes from a distant provincial town, co-authors of their era. I wanted to show people who later created the content of what we had just experienced in their first time. Do not force the reader and the critic "to be satisfied." I would have liked more to be true.

It is proved that in the artistic means of the novel "The youth of Vasyl Sheremeta" the main feature of his outlook is clearly and consistently traced. The language and cultural code of the national identity of the heroes is represented as a phenomenon of Ukrainianness and the formation of a young Ukrainian person. Ulas Samchuk closely connects language and history as an inseparable unity.

Key words: Kremenets Ukrainian gymnasium named after Ivan Steshenko, Ulas Samchuk, formation of a young person.

Кременець – місто, відоме як осередок культури, освіти, книгодрукування. Так, зокрема, в умовах панування буржуазно-поміщицької Польщі тут діяла Кременецька українська гімназія ім. Івана Степенка. Вона була важливим осередком патріотичного виховання молоді.

1921 року учнем 5 класу Кременецької української гімназії ім. Івана Степенка стає визначний прозаїк ХХ століття Улас Самчук, який навчається тут до 1926 року. З іменем Уласа Самчука, представника українського зарубіжжя, обдарованого прозаїка-традиціоналіста, талановитого публіциста й літературного критика, українське художнє слово входить в ХХІ сторіччя. Глибинно відчуваючи праотчу волинську землю, він став одним із наймогутніших українських духовних сподвижників, майстром художнього слова. Увага до постаті «Гомера української прози» (О. Веретенченко), «образотворця «времени лютого» (Г. Костюк), «людини попереднього століття» (С. Павличко), «Богом обдарованого письменника» (О. Мох) та його творчої спадщини значно активізувалася й постійно зростає. Це закономірно, бо в реалістичних творах Уласа Самчука відображена правда про історичне минуле українського народу. Недарма письменника називають літописцем України та своєї епохи (А. Власенко-Бойцун).

Значення творчості Уласа Самчука у складному літературному процесі полягає в його ключовій ролі щодо формування нового активного героя в українській прозі ХХ ст. Життєвий і творчий шлях прозаїка, його літературна спадщина – яскравий феномен у світовому українстві, який все виразніше виявляє «характер націєтворчого чинника» (Р. Гром'як).

Улас Самчук – «творець потужного наративу», «проникливий мисленник із універсальним світоглядом» (І. Руснак) про долю України, про національне

життя, де ідентичність набула власного потрактування. У грудні 1945 року Улас Самчук, голова МУРу, стверджував: «Нашим святим і невідкладним обов'язком було, є і завжди буде возвеличити і утвердити наш народ живим словом у родині інших народів світу. Наша література за останні десятиліття понесла неймовірні жертви. Пропорційно література понесла найбільші жертви в порівнянні з іншими фахами народу нашого. За чверть віку ворожа ненависть забрала нам сотні творчих одиниць. Нищення триває й далі. Не знаємо, як довго воно триватиме, але як би воно не було, ми були, ми є і ми будемо... Схиляємо в пошані голови перед жертвами, несемо їх імена в своїх серцях, чуємося міцнішими, віримо і вірити будемо!» [5, с. 110].

До провідних мотивів творчості прозаїка з погляду їхньої концептуальної витребуваності та художнього втілення належать: тема України, її долі, державності, тема історичної правди, зв'язку й наступності поколінь, тема боротьби за своє виживання та існування в світі, тема звернення до духовних надбань і цінностей українського народу тощо. Тематичний доробок істотно конкретизує коло питань, які намагається розв'язати автор. Актуальними серед них є проблема буття української нації та національної ідентичності українського народу.

У своєму спогаді-роздумі Улас Самчук пише про Крем'янець, який залишив незгладний слід на все його життя: «І мені приємно ствердити, що Крем'янець був гідним місцем для мого юначого визрівання, так само, як Дермань був щедрою коліскою дитячих вражень. Ці місця сильно позначені печаттю духа давньої творчої культури і творять той клімат, в якому найкраще може розвинутих неспокійний інтелект, який чогось шукає і до чогось прагне» [4, с. 69].

Дослідженням життя і літературної творчості Уласа Самчука займається багато науковців, серед них І. Руснак, А. Жив'юк, О. Пасічник, Н. Приймас, І. Комінярська та інші. І. Руснак у монографії «Художня історіософія Уласа Самчука» розкрила глибинні зв'язки художньої історіософії митця, естетичні переконання прозаїка, риси індивідуального стилю письменника. О. Пасічник дослідила образ світу і концепцію героя в'язнично-таборової тематики, а І. Комінярська виокремила в прозовому доробку художнє втілення національної ідентичності героя У. Самчука [1, с. 70]. Особливий інтерес становить прозова спадщина письменника, зокрема, роман Уласа Самчука «Юність Василя Шеремети» та роль Кременецької української гімназії ім. Івана Стешенка у становленні молодого особистості.

Згодом, вже будучи письменником зі світовим іменем, Улас Самчук напише дві книги спогадів «На білому коні» (1980) і «На коні вороному» (1990), в яких розповість про роки, проведені у Кременецькій гімназії.

Мішана гімназія з викладовою українською мовою для дітей різних національностей почала функціонувати з 1 липня 1918 року. Їй було присвоєно ім'я Івана Стешенка (1873–1918) – одного з активних діячів УНР, члена Центральної Ради, генерального міністра освіти України.

Першим директором був призначений Сергій Міляшкевич, який очолював цей заклад більше 10 років, зокрема, і під час навчання Уласа Самчука. Тут, у Кременецькій гімназії, формувалося літературне спрямування майбутнього автора «Марії», роману-епопеї «Волинь», трилогії «OST» та інших творів. Гімназист Самчук брав активну участь у літературних вечорах, вікторинах, був керівником літературного гуртка «Юнацтво», читав власні твори своїм друзям. У

рукописному журналі «Юнацтво» вміщував свої перші прозові твори: оповідання, фейлетони, новели.

Літературне життя Крем'янця 20-х років ХХ століття було тісно пов'язане з діяльністю культурологічної громадської організації «Просвіта». Гімназист Самчук спілкувався з такими діячами, як Борис Козубський, Семен Жук, Михайло Черкаський та іншими. У книзі «На коні вороному» автор добрим словом згадує письменника Аркадія Животка, громадських діячів Павла Граба, Михайла Панкевича, Романа Бжеського, які у 20–30 роках дбали про національне відродження нашого краю. За 20 років існування чимало для цього зробила і Кременецька українська гімназія. Звернемось до спогадів Уласа Самчука: «Одначе та школа зі скромними можливостями праці в дуже скромному приміщенні була для мене величезним форумом і доброю лабораторією для вияву і розбудови мого інтелекту. І не тільки мого. Для більшості тих, що побирали в ній освіту. Вона робила з нас не лишень фахівців діла, але також громадян, патріотів, діячів і організаторів національного життя» [4, с. 280].

Про життя Крем'янця і гімназії 20-х років Улас Самчук написав автобіографічний твір-роман у двох томах «Юність Василя Шеремети». «Ця книга, – констатує автор, – порушує невелику частину проблеми нашого українського сектору. Це низка питань з середовища молоді перших років після першої світової війни одної з наших провінцій. Я хотів насвітлити їх такими, якими бачили їх мої очі, і, якими чула їх, моя душа. Без особливих окрас, без спеціальних «виховних тенденцій», без «за» і без «проти».

Єдиною моєю тенденцією було – бачити все, навіть моїх незначних героїв з далекого провінціального містечка, співтворцями їх епохи. Я хотів показати людей, які пізніше творили зміст того, що ми недавно пережили, в їх первочатку. Не змушую читача і критика «бути вдоволеними». Мені імпонувало б більше «бути правдивим» [2, с. 6].

У мальовничому куточку Волині, серед розкішної природи чарівних Кременецьких гір пройшли юнацькі роки майбутнього письменника та його героїв-гімназистів із твору «Юність Василя Шеремети». Особливе місце в романі займають описи міста, його околиць. Ось один із таких пейзажів: «Гори Крем'янця не Альпи і не Гімалаї, але все-таки вони гори. Найвища з них Бона – чотириста метрів. І не такі вони вже негарні. Скорше навпаки. Це глибока долина, куди якогось там року Божого влізло місто Крем'янець і залишилося там до цього дня. Бона скидається на забутий шолом. На ній сірі старечі замкові мури, які ніби колись мав руйнувати Максим Кривоніс. Зліва гора Хрестова, а там дві Дівочих... А між ними круті яруги і зарви, і все то втикане то косатими березами, то молодими сосонками, ясенами, кленами та різною, різною рослинністю, яка старанно зеленіє, цвіте, барвіє на всі тони...» [2, с. 22].

Улас Самчук знайомить нас із Василем Шереметою, іншими вихованцями навчального закладу, яких не тяжко впізнати, адже «це переважно селюки... Міцні, присадкуваті, смагляві, трохи незграбні парубчаки, переважно в чоботях, дешевих кортових штанях, коротких виляних френчиках і таких самих кепках» [1, с. 26]. Навіть їхня «проста, вузлувата» мова відповідає їхній зовнішності. «Її модуляція невибаглива, її зміст не складний. Вони недавно покинули село з усім тим, що має в собі земля, проста, чорна праця, старі немудрі звичаї предків багатьох поколінь» [2, с. 26].

Таким «селоком» прийшов колись на навчання до Кременецької гімназії й Улас Самчук. Дирекція винаймала для неї два будинки Хаїма Бакимера. На жаль, один із них через аварійний стан був розібраний. У романі «Юність Василя Шеремети» ми знаходимо опис другого, що зберігся по вул. Б. Харчука, 26: «Ну, ось і гімназія. – Проста... Навіть дуже проста. Невеличкий, старий, жовтий будинок. Ганок з двома колонами і широкі, кам'яні, витоптані сходи. Цей будинок не був призначений на школу. Він не має претензії на таке високе призначення. Його розпланування не відповідає вимогам школи. Він не має коридорів, не має клясів. Він заповнений невеликими клітками і старими немодними вікнами, і кожна з тих клітин – менша, чи більша – зветься сьогодні клясою і має число, описане римськими цифрами. Одна спільна, тісна роздягальня. Щодня вміщає вона одяг трьох сотень людей» [2, с. 27-28].

Кожного дня до української гімназії, «без прав, без будинку, без бібліотеки, без фізичного кабінету, без дотацій, без державної допомоги» до молоді, «що все таки чіпляється за своє людське право вчитися, знати, бути», поспішають «невеличка, елегантна» жінка Варвара Сергіївна – французенка. Тонкий, худий і високий Семен Іванович Пилипенко – хімік і математик. Україніст і латиніст незграбний і закислий Річицький. Виструнчений з вусиками а ля Вільгельм II історик та географ Їжакевич, інші. Очолує гімназію «округлий, масивний, з голоною головою, на якій спереду стирчать два вусики», директор Петро Михайлович Струк.

Улас Самчук розповідає читачеві, як у гімназії проходять різні уроки, як ставляться Василь Шеремета, інші її вихованці до вчителів. Так, наприклад, коли до шостого класу заходить «енергійна, жвава та елегантна Варвара Сергіївна, з гарними вишневими очима, п'ятдесят хлопців та дівчат завмирають, мов статуї. На «лекціях з хімії» всі тільки чують слова і не мають можливості проробити реакції на досліді. Річицький «мордує» учнів латиною, мучить «ненависним Іваном Вишенським на уроках української літератури». Непорозуміння з латиною завжди й у Василя Шеремети. Вчитель історії Висаріон Федорович не встаючи і не дивлячись щось показує «на старій, темній, подертій історичній мапі Європи». Сміються учні над о. Ніколаєм, для якого не має значення, яка це гімназія: «Українська не українська, а ізвініте... Молитися ми вже будем настоящим руским язиком, таким молилися всі наші предки тысячу і больше годов» [2, с. 68].

Шкодує Василь Шеремета, що в гімназії не культивують спорт, а ще не хоче нікого кривдити, проте не задоволений, що учнів у ній не виховують. У вільний від занять час гімназисти ідуть на Широку, «де все знаходить своє місце», відвідують кіно, театр, сад «Тіволі», самі ставлять вистави, милуються краєвидами Крем'янця з Бони, Хрестової, здійснюють прогулянки до Почаєва, Богданової каплиці, до Смиги. Конфуцій, Ніцше, Муруа, Толстой, Гончаров, Мериме, Бодлер, Блок, Єсенін, Чупринка, Вороний, Олесь, Тичина. Всі ці імена на слуху у вихованців гімназії. У 1922 році Василь Шеремета очолив гурток «Юнацтво». Гуртківці видають свої журнали «Юнацтво», «Хвиля»: «Маги свій журнал, містити вірші... Чудово! Це епоха. Зібратися темніючими осінніми вечорами і читати Белінського, Винниченка, деклямувати вірші Олеся і завзято сперечатися. Скільки в цьому приваб, соків, мудрості!» [2, с. 32].

Гімназисти щирі і відверті у своїх почуттях, вміють товаришувати, кохати, цікавляться політикою. Коли наближаються вибори до Варшавського сейму, це стає для них головною справою, адже «там мають бути наші люди. Гурт юнаків

цього хоче. Вони розлізлися на всі боки. Вони виповняють всі комірки, де тільки треба. День, ніч – ніч, день на зборах, у дорозі, на вулиці, у школі. Вулиці обліплені плякатами шістнадцятки – це їх робота» [3, с. 92]. Василь Шеремета найбільше із учнів роздумує над тим, що «ця гімназія не дає жодного права, крім права бути вічним попихачем і вигнанцем у себе і на чужині, на цьому суходолі і за океаном» [2, с. 28]. І саме Василь стверджує перед учнями-гімназистами думку про те, що треба вирости, усамостійнитись, бути незалежним в поглядах.

Шеремета мріє стати мільйонером, щоб, у першу чергу, побудувати «велику, простору, модерну українську гімназію», з добрим фізичним кабінетом, з великою бібліотекою, «щоб учні мали де брати книжки читати». А поки що, «хто прийде у ці нерівні стіни від української рідлі і українського плуга, та винесе звідсіль велику тугу, велику ненависть, велике прагнення будь-що-будь встояти, не впасти, не піддатися, а пройти світ з тавром вигнання гордо за свобідним думанням у свобідній душі...» [2, с. 28].

Ці рядки можна безпосередньо віднести і до їхнього автора – Уласа Самчука, українського письменника світової слави, твори якого висували на здобуття Нобелівської премії. Його доля склалася так, що 60 літ він вимушений був жити далеко від рідної України, а Самчукова багата спадщина на цілі десятиріччя була вилучена з літературного процесу на батьківщині, як і твори багатьох талановитих майстрів художнього слова в умовах тоталітарного режиму. На чужині письменник і помер. Нині Улас Самчук повертається на рідну землю як класик своїми невмирущими творами.

У. Самчук належить до письменників, творчість яких виразно відбиває їхню світоглядну орієнтацію, ставлення до різних суспільних подій в історії держави і нації. У художніх засобах роману «Юність Василя Шеремети» чітко й послідовно простежується основна риса його світогляду – мовно-культурний код національної ідентичності героїв як феномен українства та становлення молодого особистості. Письменник дуже тісно пов'язує мову та історію, стверджуючи, що вони утворюють нерозривну єдність. У такий спосіб він обстоював розуміння національної ідентичності як спільноти мови, культури та історії, де чільне місце належить місцю народження та навчання – Кременцю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комінярська І. М. Улас Самчук: alter ego I aiter idem: [монографія]. Житомир : Вид. ПП «Рута», 2012. 232 с.
2. Самчук Улас. Юність Василя Шеремети. Роман. Прометей. Друкарня С. Слюсарчука в Мюнхені, 1946. 156 с.
3. Самчук Улас. Юність Василя Шеремети. Роман. Прометей. Друкарня С. Слюсарчука в Мюнхені, 1947. 165 с.
4. Самчук Улас. На коні вороному: спомини і враження. Вінніпег, 1990. 360 с.
5. Чернігівський Гаврило. Крем'яниччина: історичне та літературне краєзнавство : Підручник для коледжу, ліцею, шкіл. Крем'янець, 1992. 103 с.
6. Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії : монографія. Тернопіль : Збруч, 2005. 245 с.

kominyarska@meta.ua

Рецензент: д. пед. н., проф. Цідило І. М.